

УДК 7.072.2Ернст:7.041.7Шевченко

ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕДОРА ЕРНСТА «ШЕВЧЕНКОВА КАРТИНА “НЕВІЛЬНИК”»

Ірина Ходак

Стаття Федора Ернста «Шевченкова картина “Невільник”» (1933) уперше публікується з передмовою Ірини Ходак за авторизованим машинописним варіантом, що зберігається в Архівних наукових фондах рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. У цьому дослідженні відомий український мистецтвознавець пов'язав сюжет картини, краще званої за назвою «Селянська родина», з поемою Т. Шевченка «Невольник» («Сліпий»), а також розповів про історію її придбання та проведену 1928 року реставрацію.

Ключові слова: Шевченко, картина «Невільник» («Селянська родина»), музей, виставка, реставрація, поема, стаття.

Статья Федора Эрнста «Картина Шевченко “Невольник”» (1933) впервые публикуется с предисловием Ирины Ходак за авторизованным машинописным вариантом, который хранится в Архивных научных фондах рукописей и фонозаписей Института искусствознания, фольклористики и этнологии им. М. Ф. Рильского НАН Украины. В этом исследовании известный украинский искусствовед связал сюжет картины, более известной под названием «Крестьянская семья», с поэмой Т. Шевченко «Невольник» («Слепой»), а также рассказал об истории ее приобретения и проведенной в 1928 году реставрации.

Ключевые слова: Шевченко, картина «Невольник» («Крестьянская семья»), музей, выставка, реставрация, поэма, статья.

The article *Shevchenko's Painting The Slave* (1933) by Fedor Ernst is published with the preface of Iryna Khodak for the first time through authorized typing, kept at Archival Scientific Funds of Manuscripts and Phonorecords of M. Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine. In this study a famous Ukrainian art historian has connected the plot of a painting better known as *Peasant Family* with T. Shevchenko's poem *The Slave (Blind)* and also told the history of its acquirement and conducted restoration in 1928.

Keywords: Shevchenko, painting *The Slave (Peasant Family)*, museum, exhibition, restoration, poem, an article.

Федір Ернст – один із провідних українських мистецтвознавців 1920-х – початку 1930-х років – залишив помітний слід у вивченні образотворчої спадщини Т. Шевченка¹. Проте його основні праці із зазначеної проблематики, насамперед ґрунтовне дослідження «Шевченко як маляр на тлі його доби»² (1932–1933) та стаття «Шевченкова картина “Невільник”» (1933), публікації яких свого часу завадила політична ситуація й арешт автора, залишаються відомими вкрай вузькому колу фахівців, а отже, належним чином не осмисленими в контексті історії мистецтвознавчого шевченкознавства.

На відміну від розлогої монографічної розвідки «Шевченко як маляр на тлі його доби», що призначалася для тому пластичної спадщини академічного Повного зібрання творів Т. Шевченка, статтю «Шевченкова картина “Невільник”» навіть в останні десятиліття оминали більшість дослідників діяльності Ф. Ернста чи його шевченко-

знавчого доробку [5; 4; 3, с. 189–204; 26]. Уперше про неї згадала, наскільки нам відомо, Г. Довженок у присвяченій Ернстові статті, уміщеній у «Шевченківській енциклопедії» [8, с. 512]. Довірившись опису архівної справи, дослідниця помилково датувала її 1931 роком. Ця сама помилкова дата, яку нам уже доводилося спростовувати [32, с. 41], фігурує і в коментарі до «Селянської родини» (з такою назвою нині відома картина, яку Ф. Ернст називав «Невільник») ³ в останньому академічному Повному зібранні творів Т. Шевченка [38, с. 445]. Мало того, утаємничений редакторами автор коментаря припустився стількох фактографічних помилок, що доводиться сумніватися не тільки в його ознайомленні з розглядуваною працею Ф. Ернста. Судіть самі. По-перше, у коментарі твір достеменно датований 1843 роком, хоча дата є здогадною, тому її слід було взяти у квадратні дужки, як це зроблено в інших аналогічних випадках. По-друге, тут указано, що «Селянську

ДО 200-ЛІТТЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

родину» реставрували 1929 року, тоді як це трапилося влітку 1928 року [16, арк. 3]. По-третє, про виявлені в ході реставрації залишки авторського підпису на полотні в провіднику по виставці «Українське малярство XVII–XX століть» писав не Ф. Ернст (він здійснив загальну редакцію провідника, написав вступний нарис та нариси до кожного розділу, резюме), а А. Артюхова (А. Іванова-Артюхова), яка упорядкувала каталог творів другої – п'ятої зал, що походили з художнього відділу музею [30, с. 4]. Так само Ф. Ернст не мав жодного стосунку до коментаря в присвяченому пластичній спадщині томі першого академічного Повного зібрання творів Т. Шевченка (його автором є О. Новицький) [33, № 436] і відповідної позиції в каталозі Республіканської ювілейної Шевченківської виставки 1939 року (його упорядкували Я. Галайчук, Я. Затенацький, Л. Розенберг, пізніше знайшли як Л. Владич, та В. Шпілевич) [28, с. 36, № 174]. По-четверте, полотно «Селянська родина» Ф. Ернст виявив 1927 року не в О. Янжул, а в Б. Модзалевського (хоча воно й належало на той час О. Янжул) [16, арк. 1]. По-п'яте, твір надійшов до Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка (далі – ВІМТШ) не «тоді ж» (тобто 1927 р.), а в 1928 році [16, арк. 2–3]. По-шосте, Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі – АНФРФ ІМФЕ) згадані в коментарі то як «науково-історичний архів», то як «НАФ РФ» (тобто Наукові архівні фонди рукописів і фонозаписів) цього академічного закладу. По-сьоме, як можна було обмежити перше репродукування полотна провідником по виставці «Українське малярство XVII–XX століть», якщо 1929 року його також репродукували в монографії О. Скворцова [29, табл. між с. 46 і 47], статті Ф. Ернста [17] та на окремій листівці, десятитисячний наклад якої розлетівся миттєво [16, арк. 3–4]. По-восьме, одна зі статей Ф. Ернста мала назву «Як збиралися малярські твори Шевченкові у Всеукраїнським історичним музеї ім. Шевченка» [17], а не «Як збиралися малюнки Шевченка у Всеукраїнському історичному музеї

ім. Т. Шевченка». По-дев'яте, «Селянська родина» була вписана Ф. Ернстом до інвентарної книги ВІМТШ [21, інв. № 815], а не КДМУМ (тобто Київського державного музею українського мистецтва), якого тоді ще й у проекті не існувало. По-десяте, стаття М. Шугурова опублікована в червневій (шостій), а не жовтневій (десятій) книжці «Киевской старины» за 1893 рік [40]. По-одинадцять, дивно читати, що полотно «Селянська родина» експонувалося на виставках лише одного разу – 2006 року в Києві, адже відразу після придбання ВІМТШ його можна було побачити на виставці «Українське малярство XVII–XX століть», відкритій восени 1928 року в цьому закладі [30, с. 58, № 345]. Як слушно стверджувала Л. Внучкова в попередньому (повоєнному) Повному зібранні творів Т. Шевченка [34, с. 29–30], не обійшлися без нього Республіканська ювілейна Шевченківська виставка 1939 року [28, с. 36, № 174] та виставка образотворчого мистецтва УРСР в Москві 1951 року [7, с. 104]. Якби автор коментаря дійсно ознайомився зі статтею «Шевченкова картина “Невільник”», він би уникнув лівової частки зауважених помилок. Сподіваємося, що публікація Ернстового дослідження мінімізує їхню кількість у майбутньому.

До вивчення образотворчої спадщини Т. Шевченка Ф. Ернста спонукав прихід на роботу в Перший державний музей (з 1924 р. – ВІМТШ), у якому з грудня 1923 року він обіймав посаду завідувача художнього відділу. Інвентаризація придбаних музеєм у попередні роки творів, поповнення збірки новими експонатами, облаштування масштабних виставок «Український портрет XVII–XX століть» (відкрита 1925 р., співорганізатор – Д. Щербаківський), «Тарас Шевченко як маляр на тлі його доби» (1927), «Українське малярство XVII–XX століть» (відкрита 1928 р.) та підготовка їхніх каталогів⁴ – усе це вимагало ретельного опрацювання кожного експоната, зокрема Шевченкових творів [41, с. 53–55; 30, с. 57–59], уточнення / встановлення авторства й часу їх створення. За каталогами і статтями можна простежити, як заглиблення в Шевченкову творчість змушувало

ІРИНА ХОДАК. ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕДОРА ЕРНСТА «ШЕВЧЕНКОВА КАРТИНА “НЕВІЛЬНИК”»

дослідника змінювати усталені атрибуції, як це сталося, наприклад, із портретом військового, який Ф. Ернст спочатку вслід за М. Біляшівським [6, с. 140] уважав портретом К. Ясевича, створеним Т. Шевченком [41, с. 54, № 160], а згодом – автопортретом К. Ясевича [13, арк. 111]. Одночасно в каталогах виставок і присвячених їм статтях дослідник намагався охарактеризувати напрям та основні етапи творчості мистця [41, с. 32–33; 11, с. 58; 30, с. 52–53; 10].

Після смерті багатолітнього директора ВІМТШ М. Біляшівського (1926) і самогубства його колеги Д. Щербаківського (1927), який тривалий час завідував історичним (історико-побутовим) та етнографічним (народного мистецтва) відділами закладу, Ф. Ернст вийшов на перші ролі в українському мистецтвознавстві. Тому не дивно, що наприкінці 1920-х років науковця залучили до складу численних комітетів з увічнення пам'яті видатного поета й художника, зокрема, з 1928 року він був членом Всеукраїнського Шевченківського комітету й Комітету з упорядкування Шевченкової могили, з 1929 року – членом Комітету й журі по збудуванню пам'ятника мистцеві в Харкові та комісії малярської творчості Шевченка Інституту Т. Шевченка [3, с. 193–198]. З 1 жовтня 1931 року Ф. Ернст обійняв посаду виконувача обов'язків наукового співробітника Кабінету українського мистецтва ВУАН (керівник – О. Новицький) [25, арк. 7]. Саме як співробітнику цієї академічної інституції йому судилося долучитися до підготовки тому пластичної спадщини («Малярські твори Тараса Шевченка») академічного Повного зібрання творів Т. Шевченка. Після того, як вступну розвідку О. Новицького про творчість Шевченка-художника редакційний комітет відкинув як «квазінаукову буржуазно-націоналістичну писанину», Ф. Ернст упродовж 1932–1933 років на прохання київської філії видавництва «Література і мистецтво» підготував для тому дослідження «Шевченко як маляр на тлі його доби» [32, с. 37–41]. Написання праці в час, коли наукове середовище стрясали кадрові чистки й реляції про оволодіння марксистською методологією, було ризикованим і невдячним завданням. Хоча політична ситуація в

країні позначилася на дослідженні, привнівши вульгарно-соціологічну складову, його варто визнати вдалою спробою прочитання Шевченкової образотворчості в контексті мистецтва та художнього життя кінця XVIII – першої половини XIX ст., насамперед в Україні. Ернстова розвідка після кількох доопрацювань була схвалена до друку, та у світ вона так і не вийшла – 23 жовтня 1933 року автора заарештували.

Статтю «Шевченкова картина “Невільник”» Ф. Ернст написав одразу після завершення попередньої праці. За його власним свідченням, дослідження «Шевченко як маляр на тлі його доби» він передав у видавництво на початку квітня [25, арк. 20], а статтю «Шевченкова картина “Невільник”» подав 25 травня 1933 року [25, арк. 21]. Слід зауважити, що про картину «Селянська родина» Ф. Ернст згадував чи не в кожній шевченкознавчій розвідці, починаючи з 1928 року, тобто із часу її надходження до ВІМТШ [30, с. 52; 10; 17, с. 129; 13, арк. 126–127]. Скажімо, у дослідженні «Шевченко як маляр на тлі його доби» він так охарактеризував її: «Ми знаємо фактично одну досить велику картину олійними фарбами цієї доби – яку умовно називаємо “селянською родиною коло хати” (№ 436)⁵ – що присвячена селянському побутові. Вона змальовує селянина, що сидить на призьбі коло хати; до нього підходить жінка, серед них – дитина, праворуч – собака. Ліворуч, за рогом хати – старий селянин. Композиція побудована за всіма приписами академічного майстерства – посередині центральна група, що утворює “вузол”, майже кругла, ще й зі своїм центральним стрижнем – постаттю дитини; постати статичні. Косо взятий задній плян – стіна хати з глибокою тінню від піддашся – відкриває в кінці далекий плян – сільську вулицю. Це – вже від жанрового мистецтва венеціанової школи, від любови до *intérieurs*'ів. Бічний світ кидає яскраві плями на обидві постаті батьків й на стіну хати. Решта – в полу тонах, або у глибокій тіні. Колорит теплий, прозорий, писаний лесировками. Це – краща з жанрових річей Шевченкових. Вона цілком самостійна в композиції, не має чогось подібного серед інших творів тогочасного

ДО 200-ЛІТТЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

українського малярства, просякнута тим теплим почуттям до селянства, якого бракує всім іншим, як сучасних Шевченкові, так і наступним українським жанристам. На її недолік треба поставити, що картина ця, звичайно, писана не з натури, хоч би й – ідеалізованої, як у Венеціянова. Звідси її ідилічність, далека від справжнього життя тогочасного кріпацтва» [13, арк. 126–127]. Натомість у статті «Шевченкова картина “Невільник”» Ф. Ернст запропонував нове прочитання твору, детально розповів про історію його придбання та характер реставраційних втручань. На жаль, дослідженню також не судилося вийти у світ, але його чернетки [15], остаточні рукописний [14] і авторизований машинописний [16] варіанти збереглися в особовому фонді дослідника в АНФРФ ІМФЕ.

Уперше оглянувши полотно в листопаді 1927 року в помешканні Б. Модзалевського⁶ в Ленінграді, Ф. Ернст одразу листовно звернувся за консультацією до провідного знавця образотворчої спадщини Т. Шевченка – О. Новицького⁷, доклавши власний малюнок твору. Як і слід було очікувати, на підставі таких свідчень академік не міг дати однозначної відповіді:

«19 19/XI 27 р.

Дорогий Федоре Людвиговичу!

Боюся, як би відповідь моя на Ваш лист не спізнилася, бо одержав я його, коли тут у мене йшли по два засідання пленумів на день та між ними ще аудієнції з начальством, та тут же підготовка до промови на прилюдному засіданні.

Перехожу до справи. Ви самі добре розумієте, що сказати щось певне не можна, не бачучи оригінала, – звичайно й по оригіналу не легко буває сразу сказати, чи це оригінал, чи ні, а при таких умовах поготів.

Скажу лише, що характер композиції цілком в дусі Шевченка. Хата з таким віконцем заразом нагадує його хату; поза дядька, що сидить на призьбі так саме; так що цю композицію можна навіть помістити в один з циклів його малюнків. От все, що можу сказати при таких умовах. Коли Вам це може чим допомогти, буду дуже радий.

Зі щирим поважанням Ол. Новицький» [24].

Ф. Ернст повернувся до Києва з нічим. Про побачене в Б. Модзалевського полотно, що належало на той час Ользі Янжул⁸, яка мешкала в Слуцькому⁹ під Ленінградом, він не забув, адже на користь Шевченкового авторства свідчив не лише характер композиції, але й походження з колекції Шевченкового приятеля Федора Лазаревського¹⁰. Слід нагадати, що в листопаді 1926 року ВІМТШ придбав в О. Янжул виконаний сепією «Автопортрет» Т. Шевченка¹¹, який свого часу автор подарував Ф. Лазаревському. Ф. Ернст на підставі напису на полотні вважав, що його створено 29 листопада 1849 року [16, арк. 2]. Нині дослідники схильні до думки, що «Автопортрет» постав у 1848–1849 роках на Косаралі чи 1849 року в Оренбурзі, а зазначена на портреті Ф. Лазаревським дата «29 ноября 1849. Оренбургъ» може вказувати на час закінчення твору або отримання його Ф. Лазаревським від Т. Шевченка [39, с. 476]. Перед тим, як придбати твір, музейники провели його експертизу, що засвідчує акт від 15 серпня 1926 року за підписами директора ВІМТШ А. Вінницького, секретаря закладу Є. Дзбановського та І. Янжула:

«Акт

Цей складений 15 серпня 1926 р. в тім, що Всеукраїнський Історичний Музей ім. Т. Шевченка одержав від т. І. Янжула автопортрет Т. Шевченка (туш, розмір 24 × 18, надпис: 29 ноября 1849. Оренбург) тимчасово до 1 жовтня 1926 р. для наукової експертизи та відповідних клопотань перед органами влади про асигнування коштів на придбання» [1].

У 1928 році завдяки виділенню з нагоди десятої річниці жовтневого перевороту коштам ВІМТШ також придбав полотно «Селянська родина» в О. Янжул, а заодно отримав від неї в дарунок картину невідомого автора «Дівчата й кобзар» та подаровану Т. Шевченком Ф. Лазаревському Біблію. Сумніви щодо авторства «Селянської родини» остаточно зникли після реставрації, проведеної влітку 1928 року Т. Децем з Київської картинної галереї, у ході якої в нижньому правому куті відкрилися сліди підпису: «Шевч...». Восени того самого року картина посіла почесне місце на ви-

ІРИНА ХОДАК. ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕДОРА ЕРНСТА «ШЕВЧЕНКОВА КАРТИНА “НЕВІЛЬНИК”»

ставці «Українське малярство XVII–XX століть»¹². Її силуетне зображення, виконане В. Кричевським, прикрасило обкладинку каталогу імпрези, та, як уже згадувалося, її репродукції вмістили в кількох виданнях. У каталозі виставки картина фігурувала з нейтральною назвою «Селянська родина біля хати» [30, с. 58, № 345], в укладених академіком О. Новицьким коментарях до тому Повного зібрання творів Т. Шевченка – «Родинна сцена коло хати» [33, № 436].

Під час реекспозиції, що відбулася у ВІМТШ напередодні травневих свят 1933 року, аспірант закладу Ф. Кольченко зауважив, що селянин, який сидить на призьбі хати, ніби сліпий. Це спостереження дало Ф. Ернсту підстави припустити, що на картині зображена сцена з Шевченкової поеми «Сліпий» («Невольник»)¹³, тобто сліпий Степан із дружиною Яриною, дитиною та старим батьком. Оскільки перший варіант поеми з назвою «Сліпий» датовано 16 жовтня 1845 року – часом перебування мистця в маєтку О. Лук'яновича в с. Мар'їнське Полтавської губернії, дослідник був схильний датувати картину також часом другої подорожі Т. Шевченка в Україну, найвірогідніше, осінню 1845 року. З огляду на це чимало місця він відвів характеристиці Шевченкового оточення, використавши оприлюднені В. Беренштамом спогади колишнього кухаря Лук'яновичів Арсена Татарчука та його дружини Горпини [2, с. 250–256].

Припущення про одночасне створення поеми й картини «Невільник» не випадково виникло у Ф. Ернста, адже ще в дослідженні «Шевченко як маляр на тлі його доби» він наголошував на одночасній візуалізації й вербалізації мистцем одних і тих самих тем / мотивів в академічний період: «Саме для цих академічних років характерно, що думки, які займали на цю пору поета-майлара, виливаються у нього одночасно і в поетичну, і в малярську форму. Присвячена товаришеві по академії й брюловській майстерні П. С. Петровському балада “Тополя” 1839 р. одночасно малюється¹⁴. Працюючи над “Гайдамаками” (закінчено на весні 1841 р.) – Шевченко одночасно малює “Гайдамаку Галайду з

свяченим над Дніпром”¹⁵. Наступного року, творячи “Катерину”, він одночасно малює вже навіть не ілюстрацію й не шкіц, а цілу картину на аналогічну тему. Численні шкіци до “Катерини” й поеми “Слепая” розкидані по альбомах академічної пори, прикрашають береги листів, рукописів тощо¹⁶. Натрапляємо серед цих шкіців і на виображення селян, парубків, дівчат, бандуристів, козаків, гетьманів т. і. – все що займало фантазію поета-художника його ранньої доби з романтичною – з далекого й суворого Петербургу – поетизацією сучасної йому й минулої України¹⁷» [13, арк. 78–79].

Ф. Ернст, захоплений своєю гіпотезою, проігнорував ескізи та етюди до картини «Селянська родина» в одному з Шевченкових альбомів, який О. Новицький здогадно датував 1842–1843 роками, упорядники повоєнного Повного зібрання творів мистця – 1839–1843 роками [35, с. 1–2], а нинішнього – то 1839–1843, то 1842–1843 роками [38, с. 504–505].

Висловивши власні міркування про сюжет і час створення полотна, дослідник проаналізував побудовану за академічними приписами статичну композицію та дійшов висновку, що Т. Шевченко був піонером серед російських жанристів у створенні «суцільної композиції з центральним “вузлом”», здолавши традиційну «багаточечевість й багатолюдність» [16, арк. 7–8]. Відсутність виразної соціальної спрямованості малярського твору, яскраво виявленої в поемі, він пояснив як впливом академічної школи, так і вибором теми з української історії: «Провадячи боротьбу з сучасним йому кріпацтвом, Шевченко за першої доби своєї діяльності ідеалізував минуле України, коли нібито нещадного визиску селян не було» [16, арк. 14].

Ф. Ернст не мав жодних відомостей про долю картини з часу її створення до придбання музеєм в О. Янжул, тому обмежився припущенням, що вона була залишена чи подарована автором комусь зі знайомих. Однак ще 1893 року М. Шугуров, якому доводилося бачити картину, стверджував, що вона належала С. Гулаку-Артемівському, від нього перейшла до М. Лазаревського, а на час публікації перебувала у власності не-

ДО 200-ЛІТТЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

боги останнього – О. Лазаревської (у заміжжі – Янжул) у с. Побиванці Гадяцького повіту (нині Липоводолинського р-ну Сумської обл.) [40, с. 535]. Згодом дослідники визнали повідомлення М. Шугурова про належність твору С. Гулаку-Артемовському сумнівним [34, с. 29–30; 38, с. 445]. Натомість опублікований 1925 року лист І. Гудовського до Т. Шевченка (1845) та листування М. Лазаревського з Т. Шевченком (1857), також оприлюднене в час написання Ернстової статті, дозволило їм припустити, що картина була написана для В. Єзучевського, під час розіграшу в лотерею дісталася М. Лазаревському, після його смерті – його братові Ф. Лазаревському, а від останнього – доньці Ользі [34, с. 29–30; 38, с. 445]. Щоправда, достеменно наразі вважаються лише відомості про перебування картини у власності М. Лазаревського – О. Янжул. Водночас у деяких шевченкознавчих працях, навіть хрестоматійних «Трудах і днях Кобзаря» П. Жура, створення цієї картини, звісно, здогадно, датують і 1843-м, і 1845 роками [19, с. 87, 115]. Тож дослідницький пошук триває...

Публікація дослідження Ф. Ернста «Шевченкова картина “Невільник”» здійснена за авторизованим машинописом [16]. Сторінка тексту, якої бракує в цьому архівному джерелі (с. 15), відтворена за рукописним варіантом [14]. У публікації повністю збережено правопис оригіналу, усунуто лише друкарські огріхи, переважно на підставі порівняння з рукописним текстом.

Примітки

¹ Детальніше про це, включно з історіографією питання, див. у праці І. Ходал [32].

² Наразі опубліковано лише його невеличкий фрагмент [12].

³ Нині зберігається в Національному музеї Тараса Шевченка (інв. № ж-109).

⁴ Каталог виставки «Тарас Шевченко як маляр на тлі його доби» у світ не вийшов, але зібрані в ході його підготовки відомості Ф. Ернст оприлюднив у статті та доповіді [31, с. 81–82; 32, с. 36].

⁵ Порядковий номер твору у віддрукованих на той час коментарях академіка О. Новицького – складовий

присвяченого пластичній спадщині тому Повного зібрання творів Т. Шевченка [33].

⁶ Модзалевський Борис Львович (20.04/2.05.1874, Тифліс (нині – Тбілісі), Грузія – 3.04.1928, Ленінград (нині – Санкт-Петербург), РФ) – генеалог, бібліограф, історик російської літератури, пушкініст. Член-кореспондент Російської академії наук (1918). Один з ініціаторів і організаторів, старший учений зберігач (1919) Пушкінського Дому (нині – Інститут російської літератури (Пушкінський Дім) Російської академії наук). Член (1902) і голова (1926) Комісії з видання творів О. Пушкіна. Рідний брат генеалога, архівіста й історика мистецтва Вадима Львовича Модзалевського (28.03/9.04.1882, Тифліс (нині – Тбілісі), Грузія – 3.08.1920, Київ), з яким Ф. Ернст співпрацював у низці київських наукових інституцій і «Малороссийский родословник» якого використав у пропонованій статті. Детальніше про Б. Модзалевського див. у праці «Ежегодник рукописного отдела Пушкинского Дома...» [9].

⁷ З 1923 року академік ВУАН Олекса (Олексій) Петрович Новицький (7/19.04.1862, м. Симбірськ (нині – м. Ульяновськ), РФ – 24.09.1934, Київ) займався підготовкою тому пластичної спадщини Повного зібрання творів Т. Шевченка (так званого єфремовського), який був частково віддрукований, але так і не вийшов у світ. Також неопублікованим залишилося його дослідження «Шевченко як офортист» (детальніше див. працю І. Ходал [31]).

⁸ Янжул (у дівочтві – Лазаревська) Ольга Федорівна (1873 р. – лютий 1942 р.) – донька Шевченкового приятеля Федора Матвійовича Лазаревського. Після смерті батька за заповітом отримала його Шевченківську колекцію, за що мала сплатити сестрі Марії 18 тисяч рублів. Померла в блокадному Ленінграді, похована там само на Смоленському кладовищі.

⁹ Нині місто Павловськ – муніципальне утворення в складі Пушкінського району міста федерального значення Санкт-Петербург. У 1918–1944 роках називалося Слуцьк на честь революціонерки Віри (Берти) Слуцької (1874–1917).

¹⁰ Лазаревський Федір Матвійович (20.04/2.05.1820, с. Гирявка (нині – Шевченкове Конотопського р-ну Сумської обл.) – 13/25.08.1890, с. Русанівка (нині Липоводолинського р-ну Сумської обл.)) з 1845 року служив в Оренбурзькій прикордонній комісії, де в 1847 році познайомився з Т. Шевченком, згодом неодноразово зустрічався з ним. Відомо про виконання Т. Шевченком в Оренбурзі двох його портретів, зокрема парного портрета з братом Михайлом (1849), що нині зберігається в Інституті російської літератури (Пушкінському Домі) Російської академії наук у Петербурзі. Залишив спогади про Т. Шевченка, які вперше були опубліковані 1899 року в журналі «Киевская старина» [20; 18]. Про стосунки братів Лазаревських із Т. Шевченком та шевченкіану в їхній колекціях детальніше див. у працях Г. Лазаревського [22], О. Лазаревського [23], Н. Орлової [27].

¹¹ Нині зберігається в Національному музеї Тараса Шевченка (інв. № ж-837).

ІРИНА ХОДАК. ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕДОРА ЕРНСТА «ШЕВЧЕНКОВА КАРТИНА «НЕВІЛЬНИК»»

¹² Світлина експозиції другої зали виставки засвідчує, що «Селянську родину» вмістили в центрі експозиції Шевченкових творів та його сучасників [30, табл. 11].

¹³ Першу редакцію поеми з назвою «Сліпий» Т. Шевченко створив у жовтні 1845 року в маєтку Олександра Лук'яновича в с. Мар'їнське Миргородського повіту Полтавської губернії (нині – с. Мар'янівка Гребінківського р-ну Полтавської обл.), що засвідчує автограф у рукописній збірці «Три літа» від квітня – червня 1846 року (первісний автограф поеми не відомий). Повернувшись із заслання, у 1859 році Т. Шевченко створив нову редакцію поеми з назвою «Невольник» у рукопису «Поезія Т. Шевченка. Том первый». Другу редакцію поеми вперше було опубліковано в журналі «Основа» 1861 року, а наступного року тут надрукували завершення першої редакції. Повністю перша редакція вийшла лише 1925 року, та й то з помилковим твердженням, що цей варіант пізніший за «Невольника» (детальніше див. коментарі В. Бородіна до обох редакцій поеми [36, с. 723–725; 37, с. 712]).

¹⁴ Наш. тому № 220 [Примітка Ф. Ернста. Мовиться про коментар О. Новицького в присвяченому пластичній спадщині томі Повного зібрання творів Т. Шевченка (так званого ефремовського). – І. Х.].

¹⁵ Ibid. № 271 [Примітка Ф. Ернста. Ідеться про коментар О. Новицького в присвяченому пластичній спадщині томі Повного зібрання творів Т. Шевченка (так званого ефремовського). – І. Х.].

¹⁶ Ibid. №№ 1, 4, 7, 293–300 [Примітка Ф. Ернста. Мовиться про коментарі О. Новицького в присвяченому пластичній спадщині томі Повного зібрання творів Т. Шевченка (так званого ефремовського). – І. Х.].

¹⁷ Ibid. № 2, 4, 8, 26, 222, 252 [Примітка Ф. Ернста. Ідеться про коментарі О. Новицького в присвяченому образотворчому доробку томі Повного зібрання творів Т. Шевченка. – І. Х.].

Джерела та література

1. Акт приймання на експертизу «Автопортрета» Т. Шевченка. 15 серпня 1926 року. – Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В. Вернадського, ф. 28, спр. 1085, арк. 1.

2. *Беренштам В.* Т. Г. Шевченко и простолюдины, его знакомцы. (Из встреч и воспоминаний) / В. Беренштам // Киевская старина. – 1900. – Кн. 2 (Февраль). – С. 248–260.

3. *Білокінь С.* В обороні української спадщини. Історик мистецтва Федір Ернст / Сергій Білокінь ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України, Центр культурологічних студій, Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. – К., 2006. – 355 с.

4. *Білокінь С.* Шевченкознавчі праці видатного історика мистецтв Ф. Ернста / Сергій Білокінь // Пам'ять століть. – 2005. – № 3–4. – С. 42–60.

5. *Білокінь С.* Шевченкознавчі праці Федора Ернста / Сергій Білокінь // Слово і час. – 2004. – № 7. – С. 24–34.

6. *Біляшівський М.* Два портрети роботи Шевченка / М. Біляшівський // Україна. – 1925. – № 1–2. – С. 139–140.

7. Виставка изобразительного искусства Украинской ССР. Живопись. Скульптура. Графика : каталог / Ком. по делам искусств Украинской ССР. – К. : Мистецтво, 1951. – 105, [2] с., 37 табл.

8. *Довженок Г.* Ернст Федір (Теодор Ріхард) Людвігович / Галина Довженок // Шевченківська енциклопедія : у 6 т. / Нац. акад. наук України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; редкол.: М. Г. Жулинський (голова), М. П. Бондар, О. В. Боронь (відп. секретар) [та ін.]. – К., 2012. – Т. 2 : Г – З / [ред. тому О. В. Боронь]. – С. 511–512.

9. Ежегодник рукописного отдела Пушкинского Дома на 1996 год: Борис Львович Модзалевский : материалы к научной биографии / Рос. акад. наук, Ин-т рус. лит. (Пушкинский Дом) ; [отв. ред. Т. Г. Иванова]. – С.Пб. : [Дмитрий Буланин], 2001. – 606, [2] с., [9] л. ил.

10. *Ернст Ф.* Виставка українського малярства XVII–XX століття у Всеукраїнським історичним музеї ім. Т. Шевченка / Федір Ернст // Пролетарська правда. – 1928. – 21 листоп.

11. *Ернст Ф.* Виставка українського портрету XVII–XX століть / Федір Ернст // Життя й революція. – 1925. – № 11. – С. 55–60.

12. *Ернст Ф.* 3 учнівських років Шевченка-художника / Федір Ернст // Черкаський край – земля Богдана і Тараса : культурологічний зб. / [за ред. Б. В. Губського, В. М. Литвина, В. А. Смоляка]. – К. : Укр. пропілеї, 2002. – С. 163–176.

13. *Ернст Ф.* Шевченко як маляр на тлі його доби. Розвідка. [1932–1933]. – АНФРФ ІМФЕ, ф. 13, спр. 149, арк. 1–211 + 1 а, 114 а.

14. *Ернст Ф.* Шевченкова картина «Невільник». Дослідження. [1933]. – АНФРФ ІМФЕ, ф. 13, спр. 142, 28 арк.

15. *Ернст Ф.* Шевченкова картина «Невільник». Дослідження. [1933]. – АНФРФ ІМФЕ, ф. 13, спр. 143, 17 арк.

16. *Ернст Ф.* Шевченкова картина «Невільник». Дослідження. [1933]. – АНФРФ ІМФЕ, ф. 13, спр. 144, 17 арк.

17. *Ернст Ф.* Як збиралися малярські твори Шевченкові у Всеукраїнським історичним музеї ім. Шевченка / Федір Ернст // Життя й революція. – 1929. – № 3. – С. 122–130.

18. Еще из воспоминаний Ф. М. Лазаревского о Шевченке // Киевская старина. – 1899. – Кн. 4 (Апрель). – С. 1–7.

19. *Жур П.* Труды і дні Кобзаря / Петро Жур. – К. : Дніпро, 2003. – 518 с. – (Бібліотека Шевченківського комітету).

20. Из воспоминаний Ф. М. Лазаревского о Шевченке // Киевская старина. – 1899. – Кн. 2 (Февраль). – С. 151–167.

21. Інвентарна книга художнього відділу ВІМТШ, заповнена в 1925–1935 роках (інв. № 1521–1680, 677–1608). – Науковий архів Національного художнього музею України, оп. 1 (з 1918 року), спр. 49.

ДО 200-ЛІТТЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

22. *Лазаревський Г.* Брати Лазаревські / Гліб Лазаревський // Україна. – 1945. – № 3. – С. 24–25.
23. *Лазаревський О.* З оточення пророка: Тарас Шевченко та родина Лазаревських : есей / Олександр Лазаревський. – К. : Пульсари, 2009. – 163 с. : іл.
24. Лист О. Новицького до Ф. Ернста. 19 листопада 1927 року. – АНФРФ ІМФЕ, ф. 13, спр. 50, арк. 44.
25. Матеріали Кабінету українського мистецтва ВУАН: плани, звіти, анкети, кошторис. 1928–1933 роки. – АНФРФ ІМФЕ, ф. 13, спр. 327, 29 + 3 арк.
26. *Нестуля О. О.* Федір Людвигович Ернст і його щоденник «Художній відділ» 1925–1933 рр. / О. О. Нестуля, С. Ж. Везомська ; Укоопспілка, Полтав. ун-т споживчої кооперації України, кафедра філософії та політології. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. – 242 с. : іл.
27. *Орлова Н. І.* Шевченкіана Лазаревських: до проблеми збереження національної пам'яті / Орлова Н. І. // Національна пам'ять: соціокультурний та духовний виміри. Національна та історична пам'ять : зб. наук. пр. / Укр. ін-т нац. пам'яті. – К., 2012. – Вип. 4. – С. 146–154.
28. Республіканська ювілейна Шевченківська виставка : каталог-путівник / Упр. в справах мистецтв при РНК УРСР ; [упоряд.: Я. Я. Галайчук, Я. П. Затенацький, Л. В. Розенберг, В. В. Шпілевич]. – К., 1941. – 152 с., 44 табл.
29. *Скворцов А. М.* Життя художника Тараса Шевченка / А. М. Скворцов. – М. : Изд-во АХР, 1929. – 111 с. : ил.
30. Українське малярство XVII–XX сторіч : провідник по виставці / Всеукр. іст. музей ім. Т. Г. Шевченка ; [за ред. і з вступ. нарисом Ф. Ернста]. – К., 1929. – 109 с., 19 с. іл.
31. *Ходак І.* Восьмий том Повного зібрання творів Тараса Шевченка: спроба реконструкції проекту (1923–1934) / Ірина Ходак // Студії мистецтвознавчі. – 2011. – Чис. 2. – С. 67–104.
32. *Ходак І.* Образотворча спадщина Тараса Шевченка в дослідженнях Федора Ернста / Ірина Ходак // Українське мистецтвознавство : матеріали, дослідження, рецензії : зб. наук. пр. – 2013. – Вип. 13. – С. 34–44.
33. *Шевченко Т.* [Повне зібрання творів / ВУАН. – К. : Об'єднане держ. вид-во України, 1932. – Т. 8 : Малярські твори Шевченка / склав О. П. Новицький. – 216, 396 с. : табл.].
34. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів : у 10 т. / Тарас Шевченко ; Акад. наук УРСР, Ін-т мистецтвознав., фольклору та етнографії ; Держ. музей Т. Г. Шевченка ; редкол.: О. І. Білецький, Д. Д. Копиця, О. Є. Корнійчук [та ін.]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – Т. 7, кн. 1. – XVI, [4], 63 с., 153 арк. : іл.
35. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів : у 10 т. / Тарас Шевченко ; Акад. наук УРСР, Ін-т мистецтвознав., фольклору та етнографії ; Держ. музей Т. Г. Шевченка ; редкол.: О. І. Білецький, Д. Д. Копиця, О. Є. Корнійчук [та ін.]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – Т. 7, кн. 2. – [6], 108 с., 193 арк. : іл.
36. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів : у 12 т. / Тарас Шевченко ; Нац. акад. наук України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; [редкол.: М. Г. Жулинський (голова), В. С. Бородін (заст. голови), С. А. Гальченко (заст. голови) та ін.]. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 1 : Поезія 1837–1847 / [ред. тому В. С. Бородін]. – 782 с.
37. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів : у 12 т. / Тарас Шевченко ; Нац. акад. наук України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; [редкол.: М. Г. Жулинський (голова), В. С. Бородін (заст. голови), С. А. Гальченко (заст. голови) та ін.]. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 2 : Поезія 1847–1861 / [ред. тому В. С. Бородін]. – 782 с.
38. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів : у 12 т. / Тарас Шевченко ; Нац. акад. наук України, Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; Нац. музей Тараса Шевченка ; [редкол.: М. Г. Жулинський (голова), В. С. Бородін (заст. голови), С. А. Гальченко (заст. голови) та ін.]. – К. : Наук. думка, 2005. – Т. 8 : Живопис і графіка, 1843–1847 / [ред. тому: Г. А. Скрипник, Д. В. Степовик]. – 583 с. : іл.
39. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів : у 12 т. / Тарас Шевченко ; Нац. акад. наук України, Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; Нац. музей Тараса Шевченка ; [редкол.: М. Г. Жулинський (голова), В. С. Бородін (заст. голови), С. А. Гальченко (заст. голови) та ін.]. – К. : Наук. думка, 2013. – Т. 9 : Живопис і графіка, 1847–1850 / [ред. тому : Г. А. Скрипник, Д. В. Степовик]. – 542 с. : іл.
40. *Шугуров Н. В.* [Рецензия] / Н. В. // Киевская старина. – 1893. – № 6 (Июнь). – С. 531–538. – Рец. на публ.: Каталог предметов малорусской старины и редкостей коллекции В. В. Тарновского. – К. : Тип. К. Н. Милевского, 1893. – Вып. 1 : Шевченко. – 34 с.
41. *Щербаківський Д.* Український портрет: виставка українського портрета XVII–XX ст. / Данило Щербаківський та Федір Ернст ; Всеукр. іст. музей ім. Т. Шевченка. – К., 1925. – 64 с. : іл.